

Tidsbegreber og selskabsliv i Åsum herred – et indblik i 1640'ernes fynske bondekultur

Af
Vibeke Kaiser-Hansen

Hvordan formede dagliglivet sig for Åsum herreds bønder i 1600-tallet? På grundlag af tingbogsmateriale fra Åsum herred 1640–48 undersøges, hvilke tidssystemer og tidsbegreber beboerne benyttede. Desuden belyses indhold og funktion af bøndernes selskabsliv.

Indledning

Perioden fra slutningen af 1500-tallet og frem er både i Danmark og i det øvrige Europa karakteriseret ved en centralisering og udbygning af statsmagten. En af følgerne var, at statsmagten i stigende grad søgte at regulere livet i lokalsamfundene og disciplinere befolkningen. Dette skete gennem mange forskellige foranstaltninger og var en langvarig proces. 1600-tallets Europa var præget af kraftig udenrigspolitisk rivalisering, hvilket bl.a. førte til udbygning af det danske militærvæsen fra 1614 og frem. Rivaliseringen var samtidig økonomisk krævende, hvilket øgede skattebyrderne på befolkningen og førte til effektivisering af opkrævningssystemet og udbygning af embedsmandssystemet, så statskontrollen nåede helt ud i lokalsamfundene. På det kirkelige område slog den stigende centralisering ligeledes igennem i første halvdel af 1600-tallet, hvilket bl.a. førte til styrkelse af kampen mod trolddom og forsøg på stærkere kontrol med kønslivet. Desuden indførtes i 1629 en kirketugtsforordning, som indebar, at lensmand og provst skulle vælge to af sognets bedste mænd som kirkeværger. Disse skulle holde øje med almuens dagligliv og gribe ind overfor druk, spil, ødselhed o.lign.¹ Statsmagtens forsøg på at få kontrol over det enkelte menneske som skatteyder, soldat osv. – og den deraf følgende indgriben i befolkningens hverdagsliv – er af historikere blevet set som vigtigt i forbindelse med, at individet eller »det moderne menneske« efterhånden opstod.²

Formålet med denne artikel er at give et indblik i enkelte elementer af 1640-ernes fynske bondekultur. Artiklen vil søge at belyse, hvordan bønderne i Åsum herred inddelte tiden, og hvilke begreber de anvendte i denne forbindelse. Desuden vil artiklen beskæftige sig med indholdet og funktionen af selskabslivet blandt herredets bønder. Grundlaget for artiklen vil fortrinsvis være tingbogsmateriale fra Åsum herred 1640–48. Un-

dersøgelsen dækker således en kort tidsperiode og søger derfor ikke at kortlægge et egentligt udviklingsforløb – der vil derimod være tale om en form for øjebliksbillede. Den skal dog ses i lyset af, at processen med statsmagtens vækst og indgriben i de danske lokalsamfund var begyndt inden 1640.

Det bevarede tingbogsmateriale fra 1600-tallets Danmark er omfattende, og i de senere år har historikere og historieinteresserede i stigende grad sat fokus på materialet, bl.a. i forbindelse med studier af hverdagen og levevisen blandt bønder i 1600-tallet. Det mest omfattende danske arbejde indenfor dette område er historikeren Hans Henrik Appels disputats »Tinget, magten og æren« fra 1999. Heri belyser forfatteren sociale processer og magtrelationer i det sydvestjyske Skast herred i perioden fra ca. 1636 til ca. 1700.³ I de senere år har også det fynske tingbogsmateriale været genstand for forskellige historiske undersøgelser. Blandt andet har Ole Nederland stået for en del artikler om 1600-tallets fynske byliv udarbejdet på grundlag af tingbøger fra Odense og Kerteminde. En del af disse artikler er trykt i de senere årgange af Fynske Årbøger.⁴ For at øge interessen for og lette tilgangen til det omfattende tingbogsmateriale udgav Landbohistorisk Selskab fra 1950'erne tingbogsrækker fra fem forskellige egne af Danmark heriblandt tingbøgerne 1640–48 fra det midtfynske Åsum herred. Det er denne tingbogsserie, der er det væsentligste kildegrundlag for undersøgelserne i denne artikel. Materialet har tidligere været genstand for en indgående undersøgelse udført af Knud E. Korff om kriminaliteten, bøndernes retsstilling samt de økonomiske og sociale forhold i herredet. En undersøgelse, der blev udgivet i bogform, og som desuden resulterede i en artikel i Fynske Årbøger 1997.⁵ Tingbøgerne er en velegnet kilde, når man ønsker at studere emner vedrørende bøndernes hverdagsliv og kultur. Dette skyldes, at tingbogsagerne, selv om de ofte er kortfattet refereret, indeholder mange detaljer om

livet og bøndernes daglige omgang med hinanden. Desuden repræsenteres relativt mange mennesker fra almuen – enten direkte ved selv at udtale sig eller indirekte ved at blive omtalt. Når man benytter retssager som kildemateriale, må man dog være bevidst om, at det er de mere alvorlige sider af livet f.eks. alvorlige kriminalsager, der afspejles i bøgerne. De kan derfor give et skævt billede af samfundet. Desuden er tingbøgerne lokale, og forholdene, de vidner om, er derfor ikke nødvendigvis repræsentative for et større område.

Åsum herred 1640–48 – Geografi og herredsting

Åsum herred er beliggende nær Odense. Herredet var i 1640'erne et udpræget landdistrikt med et areal på ca. 15.000 ha, hvis grænser baseredes på naturlige skel som vandløb o.lign. Mod nord gik herredet helt ud til Odense fjord, og grænsen til Odense herred mod vest markeredes bl.a. af Odense og Lindved åer. Også grænserne til Bjerger herred i øst og Vindinge herred i syd-øst fulgte vandløb, mens grænsen til Salling herred i syd-vest markeredes af et hede-mose område. Endelig grænsede Åsum herred i syd op til Gudme herred. Åsum herred havde i 1640'erne 11 sognekirker, men herredsgrensen skar ofte gennem de enkelte sogne. Antallet af beboere i Åsum herred i 1640'erne lader sig ikke opgøre. Tal fra henholdsvis 1662 og 1688 peger dog på, at der i perioden umiddelbart efter 1640'erne har været ca. 335 ejendomme (eksklusive huse). Af disse var 233 ejendomme adelsgoods, 88 var krongods, mens 14 gårde var gejstligt gods. Adelsgodset var hovedsageligt tilknyttet herredets seks hovedgårde Fraugdegård, Sanderumgård, Rønninge Søgård, Torpegård, Ringstedgård, Søbysøgård samt Bramstrup og Hollufgård, der begge lå i Odense herred. Krongodset hørte især under Odensegård len, hvor Henning Valkendorf var lensmand fra 1628 til 1655. Endelig fandtes

Kort over Åsum herred 1682. Kortet viser bl.a. herredets 11 sogne; Seden, Åsum, Fraugde, Rønninge, Davinde, Rolsted, Allerup, Sønder Næra, Højby, Nørre Lyndelse og Nørre Søby. (Kort fra: Atlas over Danmarks administrative inddeling efter 1660, red. Karl-Erik Frandsen)

der enkelte selvejerbønder i herredet bl.a. herredsfogden Mads Andersen, som kom fra Højby i den sydlige del af herredet.⁶

Åsum herredsting holdt i 1640'erne til i et tinghus og ikke under åben himmel. Tinghusets præcise geografiske placering kendes ikke, men flere oplysninger peger på, at det har ligget nær Fraugdegård centralt i herredet.⁷ Tinget tog sig i perioden 1640–48 af mange forskellige typer sager. Gældssager udgjorde langt den største del – nemlig 38,5% af samtlige sager. Af disse omhandlede ca. halvdel af sagerne gæld mellem landbefolkningen indbyrdes. En anden type sager var kriminalsager (vold, tyveri osv.), som dækkede ca. 19% af samtlige sager ved tinget. De resterende sager repræsenterede et bredt spekter af livet. Det var bl.a. sager med indhold af social, økonomisk eller militær karakter, men tinget fungerede også som institution til videregivelse af oplysninger og bekendtgørelser fra lokal- og central hånd.⁸

Tingbøgerne giver det indtryk, at beboerne i Åsum herred først og fremmest bevægede sig inden for herredet, men de havde også kontakt til naboherrederne og de nærmeste byer. Herredet var et trafikalt skæringspunkt, idet det blev gennemskåret af vejene mellem Odense-Nyborg, Odense-Kerteminde og Odense-Svendborg. Mange af tingbøgernes sager handler om begivenheder, der fandt sted på disse vejstrækninger, mens vidnerne var på vej til eller fra Odense, Nyborg eller Kerteminde. Ifølge sagerne i tingbøgerne var det også disse tre byer, beboerne i Åsum herred handlede mest med i perioden 1640–1648, især Odense var en vigtig handelsby. Eksempelvis henvendte fæstebonde Niels Rasmussen fra landsbyen Birkum i Åsum herred sig til snedker Kristian Beme i Odense, da han skulle købe en ligkiste til sin afdøde bror Lars Rasmussen fra Over Holluf. Det kneb dog i første omgang med betalingen, hvorfor sagen blev bragt for tinget 12. februar 1646.⁹

I tingbøgerne fra Åsum herred fra perioden 1640–48 kan der foruden beboer-

nes færden på Fyn også spores en kontakt til andre landsdele. Tingbøgerne vidner direkte om kontakter til Sjælland. Et eksempel herpå er en sag fra 25. april 1644, hvor Rasmus Hansen bosiddende i Skælskør på Sjælland, men født i Fraugde i Åsum herred, trådte frem for retten for at få et skudsmål angående sin opvækst i herredet. Sytten vidner stod frem og berettede, at Rasmus Hansen havde været omgængelig og opført sig som en ærlig person i sin opvækst, og når han ellers havde været i herredet.¹⁰ Sagen vidner om en vis geografisk mobilitet blandt 1600-tallets landbefolkning, idet Rasmus Hansen havde forladt Fyn for at bosætte sig på Sjælland. I tingbøgerne er der også indikationer på mobilitet mellem Åsum herred og andre landsdele end Sjælland. Der optræder således en Rasmus Laaland fra Rønninge og en Matis Oldenborg fra Søby samt fem personer, som alle har fået tilnavnet Jyde.¹¹ Disse er Poul Jyde fra Ullerslev i Vinding herred, møllersvend Mads Jyde fra Ejby, Jens Jyde i Kappendrup, Jep Hansen Jyde i Kærby og Ole Christensen Jyde i Rønninge. Grunden til, at man gav disse personer sådanne tilnavne, kan være, at de personer, der fik tilnavnet Jyde, kom fra Jylland eller på anden måde havde tilknytning hertil, og Matis Oldenborg kan have haft forbindelse til Oldenborg. Ligeledes kan Rasmus Laaland have haft tilknytning til Lolland. Tolker man tilnavnene på den skitserede måde, kan der altså have været tale om tilflyttere fra andre landsdele.

Tidsbegreber og tidsinddeling

Alle civilisationer ser og forstår verden gennem særlige systemer, som udvikles gennem erfaringer og traditioner. De er derfor forskellige fra kultur til kultur. En af de måder, hvorpå mennesket orienterer sig i sit liv, er ved at inddele det i tid. Vi kender det alle fra vores egen hverdag, men i alle civilisationer har tid en central plads, og den er således et vigtigt

element i menneskets forståelsessystem af verden.¹² Det er derfor nærliggende at undersøge, hvordan landbefolkningen i Åsum herred 1640–48 inddelte tiden, og hvilke begreber den benyttede.

Andre historikere har berørt emnet om danske bønders begreber i forbindelse med inddeling af tid. Peter Henningsen finder i forbindelse med en undersøgelse af almuen på Tåsinge, hovedsageligt udarbejdet på grundlag af tingbøger fra årene 1714–1766, at almuen aldrig refererede til nogen bestemt dato eller til noget bestemt klokkeslet. Når begivenheder tidsfæstedes, skete det altid i forhold til årstidsbestemte begivenheder eller handlinger f.eks. religiøse højtider, helligdage eller landbrugsmæssige begivenheder som såning, høst osv. Tiden var således tæt knyttet til menneskelige gøremål og ikke et selvstændigt fænomen.¹³ I modsætning til Peter Henningsen har historikeren Bjørn Poulsen fundet frem til en timebevidst inddeling af døgnet blandt bønder i Slesvig og Holsten. Undersøgelsen bygger på to dagbøger skrevet af velstillede bønder. Den ene dagbog stammer fra Fladsten nord for Åbenrå og dækker perioden 1592–1660. Den anden er fra Ditmarsken og nedskrevet 1615–64. I dagbogen fra Ditmarsken omtales kirkeuret i en optegnelse fra 1618. På baggrund af den anden dagbog, har Bjørn Poulsen opstillet et skema over seks tidsangivelser. Tiden angives her både i timer og med betegnelserne formiddag, eftermiddag og aften. Desuden optræder datoer og årstal i dagbøgerne.¹⁴

De beboere fra Åsum herred, der vidnede på tinget, blev konfronteret med nødvendigheden af at kunne orientere sig i tid, idet de begivenheder, de skulle redegøre for, ofte skulle tidsfæstes. At der kunne være kontante krav til dette fremgår af en sag fra 1640. Sagen udløb af, at fæstebonde Hans Jørgensen og hans søn Anders Hansen begge var stukket af fra tjeneste på Kørupgård i Skam herred. De var rømningsmænd. Niels Lauridsen, som tjente på Kørupgård, blev sammen med andre sendt ud for at fange de for-

svundne. I landsbyen Fraugde lykkedes det dem at fange Anders Hansen, men der opstod stor tumult, hvilket gik voldsomt ud over Hans Jørgensen, mens det samtidigt lykkedes hans datter at befri sin tilfangetagne bror. Hans Jørgensen døde få måneder senere, og i forbindelse med opklaringen af omstændighederne omkring hans død vidnede Maren Peder Skriversdatter på tinget den 17. december. Hun fortalte i overensstemmelse med et tidligere vidne i sagen, at Hans Jørgensen den 7. oktober i tilfælde af, at han senere skulle dø af sine skader, havde udnævnt Niels Lauridsen som skyldig. Derudover tilføjede Maren Peder Skriversdatter, at hun havde set Niels Lauridsen slå Hans Jørgensen i jorden med en fork, og at Niels Lauridsen kort efter havde tilføjet sit offer endnu et slag. Slagvåbnet var denne gang en lille bøsse, og slaget havde ramt Hans Jørgensen i hovedet. Herren på Kørupgård Henning Podebusk, som var i en position, hvor han skulle forsvare sin tjener Niels Lauridsen imod den meget alvorlig anklage, at denne skulle have forårsaget et andet menneskes død, stod herefter frem og krævede, at Skriversdatters vidneudsagn ikke skulle være gyldigt. Argumentet var bl.a., at Skriversdatter ikke havde nævnt »*huad tid och dag det schede*«. Podebusks indvending foranledigede dog Skriversdatter til endnu engang at stå frem, og her berettede hun, at »*det wor den 14. septembris, som for:ne Niels Lauridtzen slog Hans Jørgensen.*«¹⁵

Sagen viser, at et vidneudsagn kunne anses som svagt og måske ligefrem kunne erklæres ugyldigt, hvis vidnet ikke var i stand til at gøre rede for de tidsmæssige omstændigheder i forbindelse med de begivenheder, der skulle belyses. I tingbøgerne er de enkelte tingdage indført med kalenderdateringer, hvilket blev almindeligt fra midten af 1500-tallet,¹⁶ og af sagerne fremgår det, at kalenderdatering ligeledes ofte blev anvendt i forbindelse med diverse andre skriftlige dokumenter. Maren Peder Skriversdatters vidneudsagn er desuden et af en mængde

Landbrugsarbejdet, bl.a. høsten, var begivenheder, der blev anvendt, når beboerne i Åsum herred skulle tidsfæste begivenheder. (Træsnit fra Olaus Magnus, 1555)

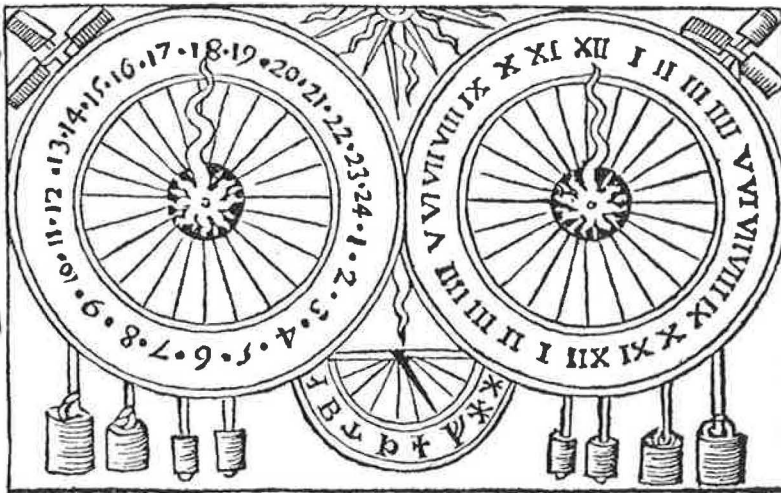

eksempler på, at kalenderdatering også anvendtes i de egentlige vidneudsagn. Beboerne i Åsum herred havde i 1640'erne taget kalenderdatering, der baseredes på astronomiske udregninger, til sig i forbindelse med inddelingen af årets tid, og de anvendte bl.a. datoer og måneder, når de skulle tidsfæste begivenheder. Kalenderen, der anvendtes i 1640'erne, var den julianske kalender. Den gregorianske kalender, som vi anvender i dag, indførtes først i Danmark i år 1700.¹⁷

Kalenderdatering var dog ikke det eneste system, herredets indbyggere anvendte, når årets tid skulle inddeles. Der anvendtes ligeledes en tidsinddeling, som knyttede sig til naturen. Således tidsfæstedes mange hændelser i forhold til årstiderne sommer, vinter osv. I tingbøgerne forekommer der også dateringer, hvor begivenheder tidsfæstes i forhold til landbrugsarbejdet. Et eksempel herpå er en sag fra tingmødet den 3. oktober 1644, hvor Mads Knudsen fra Rønninge aflagde ed på, at Gertrud Niels, noget før de høstede rug, overfaldt ham med mange ord, slog efter ham med en sten og sagde, at han skulle få en ulykke.¹⁸ Denne måde at tidsfæste begivenheder og episoder på fremgår ligeledes af en sag fra januar 1647, hvor der blev efterlyst fem hvide griseunger, som havde været forsvundet fra Rønninge Søgård siden i høst.¹⁹ Sy-

stemet med at tidsfæste begivenheder og inddele tiden efter landbrugsarbejdet knyttede sig i sidste ende til naturen, idet landbrugsarbejdet jo fulgte naturens gang; men ved at nævne konkrete arbejdsopgaver, opnåede man en lidt mere præcis tidsfæstelse end ved blot at nævne en årstid.

Ud over kalenderdateringer og det naturbundne tidssystem var der i følge tingbøgerne yderligere et meget fremtrædende tidssystem i forbindelse med inddelingen af årets tid. Dette tidssystem var kirkens tid i form af kirkeåret. I tingbøgerne findes adskillige eksempler, der viser, at herredets beboere inddelte årets tid og tidsfæstede begivenheder ud fra kirkelige højtider som jul, påske, pinse samt diverse helgendage. Der er i tingbøgerne fra Åsum herred 1640–48 langt flere sager, hvor sådanne henvisninger forekommer, end sager, hvor kalenderdateringer eller naturbundne årssinddelinger anvendes.²⁰ Dette indikerer, at kirkeåret har været det system, som var mest udbredt i inddelingen af årets tid blandt indbyggerne i Åsum herred. Grunden kan være, at kirkeåret inddelte årets tid mere præcist end naturen, fordi der var flere mærkedage og perioder. En tidsangivelse fra en sag den 30. juli 1646, hvor et vidne udlagde en samtale, der var foregået »nu forleden windter en gang jmel-

Timetid var et af de tidssystemer, der anvendtes af beboerne i Åsum herred i 1640-erne. Illustrationen viser forskellige urskiver. Skiven er inddelt anderledes end moderne urskiver, idet den har 24 tal. (Træsnit fra Olaus Magnus, 1555)

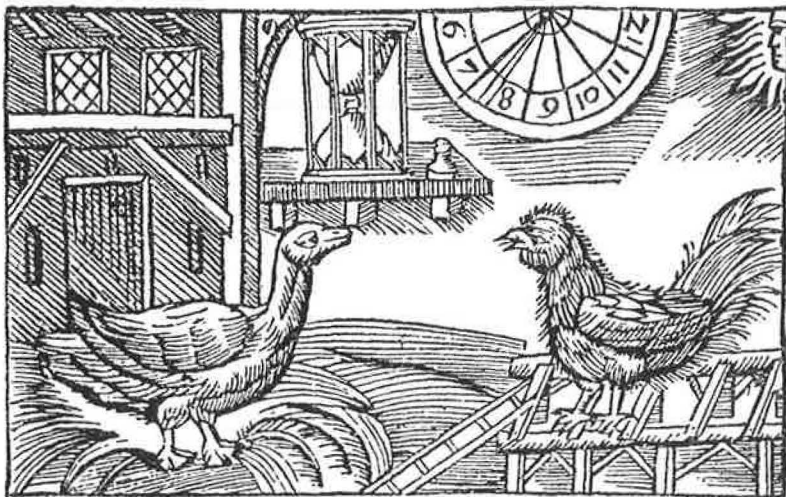
lum juel och st. Mortens dag»,²¹ viser netop, at brugen af en tidsangivelse knyttet til naturen kunne gøres mere præcis, når den kombineredes med tidsangivelser knyttet til kirkeåret.

Tingbøgerne fra Åsum herred giver ikke kun oplysninger om, hvordan beboerne inddelte årets tid. De giver også oplysninger om den begrebsmæssige tidsinddeling af døgnet. Døgnet blev i vidt omfang inddelt med grundbegreberne dag og nat. Der er mange eksempler herpå bl.a. en sag fra 26. marts 1647. Ifølge vidnet Jens Pedersen fra Rønninge havde Hans Rasmussen fra Ullerslev i Vinding herred nægtet en gruppe vurderingsmænd adgang til sin gård med den forklaring, »at dj skulle komme om dagen och iche om natten och tage vurdering, thi sollen er ned gaaen«. Vidnet mente dog, at vurderingen kunne være sket »inden dagh gich aff himmell«, hvis Hans Rasmussen havde åbnet sin port for vurderingsmændene straks, da de kom til gården.²² Udsagnet vidner om en grundlæggende opdeling af døgnet i dag og nat. Denne opdeling markeres tydeligt af solen, idet Hans Rasmussen har argumenteret for, at det er nat, fordi solen er gået ned, hvorefter vidnet nævner, at vurderingen kunne være sket, inden dagen (underforstået solen) gik af himlen. Man kan derfor tale om, at døgnets tid inddeles efter naturen, nemlig sollyset.

Tingbøgerne viser dog, at indbyggerne i Åsum herred også havde en mere nuanceret inddeling af døgnet. Blandt andet nævnes begreber som formiddag, eftermiddag og midnat i sagerne. Disse tidsmæssige begreber nævnes dog kun henholdsvis en gang (formiddag og eftermiddag) og (midnat) to gange på de otte år.²³ Derimod går begreberne morgen og aften igen i mange af sagerne. Om disse begreber dækker over en klart afgrænset periode, er ikke helt tydeligt, men i en sag fra sommeren 1648 omhandlende et overfald udtalte et vidne, at han på sin vej til Kerteminde næstforleden den 30. juni om aftenen ved solnedgang var blevet overfaldet.²⁴ Udsagnet indikerer, at begrebet aften knyttede sig til solnedgangstidspunktet og derved til naturen.

Efter reformationen blev kirkeklokkerens ringen og markering af tiden mindre hyppig. Til gengæld blev det fra midten af 1500-tallet almindeligt at installere ure i kirketårnene. Disse mekaniske ure målte en tid, der knyttede sig til astronomiske beregninger, og repræsenterede en døgninddeling i timer og ikke bare dag/nat – morgen/aften.²⁵ Det er ikke muligt via tingbøgerne at finde direkte omtale af ure i Åsum herred i perioden 1640–48. Til gengæld er der enkelte sager, der viser, at der eksisterede en timebevidst tidsopfattelse i herredet. I april 1647 fortalte ladefogden Christen Persen på Ringsted-

Beboerne i Åsum herred anvendte forskellige systemer, når de skulle orientere sig i tid. Træsnittet illustrerer forskellige former for tidsinddeling. Urskiven og timeglasset viser en tidsinddeling, der knytter sig til »moderne« astronomiske beregninger. Hanen og gåsen er en tidsinddeling, som knytter sig til naturen og landbrugslivet. (Fra Olaus Magnus, 1555)

gård, at han nu i fredags for cirka otte uger siden havde set indsidder Lars Andersen fra Pederstrup komme ind igennem urtehaven imellem ni og ti slet om natten. Lars Andersen var tiltalt for ulovlig indtrængen med vred hu, idet han gennem Ringstedgårds vinduer skulle have udfordret gårdens ejer Niels Banner med en kårde. Allerede i 1645 var Lars Andersen indvolveret i en anden alvorlig sag, da han stod anklaget for i påsken at have stukket en mand ned med en kniv.²⁶

Christen Persens udsagn viser, at herredets beboere havde kendskab til og kunne inddele døgnet i timer. Udsagnet sætter desuden en timemæssig tidsangivelse på begrebet nat, idet tidspunktet mellem klokken ni og ti betegnes som nat og ikke aften. I en omtale af samme sag fra marts tidsfæstede to mænd ligefrem den pågældende hændelse til at være sket noget ud på natten.²⁷

At beboerne i Åsum herred havde kendskab til og benyttede den tid, som målt af ure, fremgår ligeledes af et vidneudsagn fra 1640. I forbindelse med den tidligere omtalte sag om Niels Lauridsens overfald på rømningsmand Hans Jørgensen, et overfald som øjensynligt fik dødelig udgang, udtalte Christen Hening Schreder fra Fraugde, »at der klochen wor siuff, da affgich jt bøse schud, och [hand] hørde, at kuglen fløff offuer hans huf och

offuer kierchen;«. Herefter havde han set to karle føre Hans Jørgensens søn til deres vogn.²⁸

Også i en sag fra 1641 får man vidnesbyrd om, at beboerne i herredet som element i inddelingen af tid benyttede time-tiden. Fæstebønderne Morten Hansen, Hans Pedersen og Morten Bertelsen, alle fra Næså, stod sammen med Ole Michelsen anklaget for uden ret eller forudgående dom at have taget fire heste fra Morten Clemmindsens gård i Næså en søndag, mens Clemmindsen var i kirke. Hertil svarede to af de anklagede, at de to heste var blevet hentet to timer, før det ringede til prædiken, mens de to andre heste først blev hentet, da folk gik til kirke.²⁹ I modsætning til de to tidligere vidneudsagn med præcise tidsangivelser indikerer dette udsagn, at man udover at kunne inddele døgnet mere eller mindre præcist efter urets timer og tidsfæste begivenheder herefter også har haft fornemmelse for længden af en times varighed. Udsagnet kan dog også dække over, at mændene i sidstnævnte sag har haft mulighed for at se, hvad klokken var på et ur på det tidspunkt, hvor de hentede hestene, og derfor direkte har kunne konstatere en tidsperiode af to timers varighed imellem deres handling og prædiken.

Det selskabelige liv – musik, øl og tumult

Som nævnt vidner tingbøgerne fra Åsum herred om, at beboernes kontaktflade herunder også det selskabelige liv hovedsageligt knyttede sig til selve herredet og den nærmeste omegn. I sager, der giver oplysninger om selskabslivet, er det især folk fra de samme landsbyer og i mindre grad folk fra andre dele af herredet, der nævnes som deltagere eller vidner.

I 1642 udtalte fæstebonde Lars Jespersen fra Nærå i en sag mod indsidder Rasmus Madsen ligeledes fra Nærå, at de havde været en gudsbespottet. I følge vidnet var dette bl.a. kommet til udtryk, når man var samlet i gæstebud og til selskaber. Her havde Rasmus Madsen vist sit mishag og brokket sig, når deltagerne havde takket og prisat Gud. Desuden tilføjede Lars Jespersen, at Rasmus Madsen med latter hindrede menigheden i at høre Guds ord, når han var i kirken, og i øvrigt levede et uskikkelig liv med druk, hujen og skrigen.³⁰ Udsagnet vidner om, at der kunne være religiøse indslag, når indbyggere fra Åsum herred i 1640'erne mødtes til selskabelige sammenkomster, men samtidig fremgår det, at det tilsyneladende ikke var alle, der satte pris på disse indslag. Sagen mod Rasmus Madsen var alvorlig, og anklagerne var mangeartede. Ud over anklagerne om gudsbespottelse og uskikkelig livsførelse indebar de bl.a. beskyldninger om trolddom, og der var tale om en langstrakt sag. Den kan følges tilbage til juni 1641, og den 2. juni 1642 blev der på Åsum herredsting afsagt dødsdom over Rasmus Madsen. Sagen blev herefter, som det krævedes i troldomsager, hvor der idømtes dødsdom, bragt for landstinget. Her blev den stadfæstet, og i april 1643 synede en gruppe synsmænd fra herredet nogle læs brænde, som var hugget til det bål, hvorpå Rasmus skulle brændes.³¹

Det selskabelige liv knyttedes bl.a. til livets mærkedage som fødsler, bryllupper og begravelser. Hvem og hvor mange, der deltog i disse festligheder, giver

tingbøgerne ikke præcist svar på. Myn-dighederne søgte gennem en mængde forskellige forordninger og forbud at regulere indholdet og hyppigheden af bøndernes selskabsliv. Eksempelvis forbød en forordning fra 1610 at invitere mere end 12 par folk med deres hustruer og børn til bryllup indenfor bondestanden. Denne forordning indskærpedes siden flere gange.³² Det vides dog ikke, om den blev overholdt i Åsum herred. Den 21. oktober 1641 aflagde fæstebonde Jørgen Knudsen fra Rønninge ed på, at han ikke havde været hjemme i en hel uge, fordi han havde været ude og bede godtfolk til sit bryllup. En forklaring, hvis indhold han gentog på tingmødet den 18. november 1641.³³ Hans udsagn viser, at gæsterne blev indbudt personligt til det pågældende bryllup, og at det øjensynligt har taget Jørgen Knudsen en hel uge. Dette kan indikere, at der var tale om mange indbudte gæster, eller at gæsterne boede spredt i et relativt stort område. Man kan også forestille sig, at man de forskellige steder har taget forskud på festlighederne med et krus øl eller to, og at det derfor har trukket ud med at få inviteret samtlige gæster. Med hensyn til Jørgen Knudsens udsagn er det værd at bemærke, at han befandt sig i en forsvarsposition, da udsagnene faldt. Sagen, han var involveret i, drejede sig om, at han var indkaldt som tingmand på Åsum herredsting den 30. september 1641. Han var udeblevet herfra, og det samme var de øvrige syv mænd, der var udpeget som tingmænd den pågældende dag. Dette resulterede i, at tinget den 30. september blev aflyst. De udeblevne tingmænd blev herefter mødt med erstatningskrav fra adelsmanden Henrik Gyldenstjerne, som var blevet påført udgifter i forbindelse med det aflyste møde. Da erstatningskravet blev behandlet ved tinget, fremlagde samtlige udeblevne tingmænd derfor hver en god forklaring på, hvorfor de ikke var mødt op. Jørgen Knudsens forklaring var altså den, at han ikke havde modtaget besked om, at han skulle være tingmand, fordi han havde haft

Musik var et indslag i forbindelse med selskabslivet i 1640'ernes Åsum herred. Illustrationen viser en gruppe spillemand. (Træsnit fra Olaus Magnus, 1555)

travlt med at invitere bryllupsgæster. Man kan derfor have sin tvivl om den fulde sandhedsværdi i udsagnet, men forklaringen er næppe fuldstændigt frit opfundet. Jørgen Knudsen må i det mindste have haft et håb om, at den ville blive godtaget. Det er derfor sandsynligt, at det kunne være en langvarig affære at invitere bryllupsgæster, og at disse blev indbudt personligt.

En sag fra 23. juni 1642 giver indblik i, hvad der foregik ved de selskabelige lejligheder, som knyttede sig til livets mærkedage. Spillemanden Didrik Trompeter fra Odense beskyldte Poul Larsen fra Nørre Lyndelse for, at han lod sig benytte som spillemand ved festlige lejligheder som »fæstens øl«, bryllupper, barsel og anden gæstebud på trods af et kongeligt brev dateret 15. oktober 1641 på Københavns Slot og en forbudsseddel udstedt 7. december 1640 i Odense af lensmand Henning Valkendorf. Ifølge Didrik Trompeters beskyldning førte Poul Larsens virke som spillemand til, at Didrik Trompeter og hans medbrødre, som var instrumentister i Odense by og havde privilegium til at spille musik ved gæstebud i Odensegårds len, blev frataget deres næring.³⁴ Sagen giver indtryk af, at det var udbredt, at man til festlige lejligheder hyrede en spillemand og pep-

pede selskabet op med musik. Udtalelsen knytter selskabslivet til livets overgangsfaser/livets tid og en af de lejligheder, hvor man øjensynligt benyttede Poul Larsen som spillemand, var ved det, der kaldtes »fæstens øl«, hvilket var trolovelsesgilder. Med udtrykket knyttes øllet direkte til de selskabelige lejligheder.

Kilderne fra Åsum herred vidner om, at der konsumeredes store mængder øl i herredet, og det var bl.a. udbredt, at man drak gravøl eller æreøl i forbindelse med begravelser. I en sag fra april 1643 forpligtede husmand Hans Olsen fra Davinde sig til på vegne af konen til afdøde Mads Helleesen at levere en tønne øl til menige mænd inden otte dage. Sagen var bragt til tinget af oldermænd i Davinde på menige mænds vegne, idet Mads Helleesens enke var deres gildesøster, og der ved dødsfald i landsbyen skulle gives æreøl i form af en tønne øl til bylavet.³⁵ Selve byloven fra Davinde er ikke bevaret, men sagen viser, at skikken med gravøl var nedfældet i landsbyens vedtægter. Davinde var ikke den eneste landsby i Åsum herred, der havde denne skik nedskrevet i sine byvedtægter. Således er byloven for Rønninge bevaret. I Rønninge bylovs punkt 44 står der, at den afdødes arvinger skal give en tønne øl til den afdødes gildebrødre og gildesøstre

Illustrationen skildrer en majfest. Det vides ikke, om der blev holdt majfest i Åsum herred. Beboerne i Åsum herred havde dog gilder, der foregik på samme tid år efter år. Dermed fik de bl.a. en funktion som tidsmarkør. (Træsnit fra Olaus Magnus, 1555)

som æreøl samme aften, som begravelsen har fundet sted eller straks derefter, hvilket vil sige inden tre uger.³⁶

Byloven for Rønninge indeholder regler for, hvordan det praktiske landbrugsarbejde skulle foregå, men desuden er der en række regler, som knytter sig til det selskabelige liv i gildehuset. Fælles for næsten samtlige regler er, at overtrædelse af dem straffedes med en bøde til landsbyen. Denne skulle betales i øl, der herefter blev drukket i fællesskab. I byloven er der enkelte sammenkomster, der fastsættes til at skulle foregå på bestemte dage. Om adelsgildet står der, »Item skal fornefnte gilde begyndis først paa vorherre himmelfartsdag och siden efter allermændens och gilbrødernis tycke.« Om gildet står desuden; »Och skal Rørup mend først oplegge deris øl och gaa siden ret om«. Øl var altså en ingrediens i Adelsgildet i Rønninge. Om »siefvaaren stefne« står der, at det skal afholdes på helligtrekongerdag, kyndemissedag, valborgdag og anden pinsedag. Desuden skal der holdes »siefvaaren stefne« på Allehelgensdag (helmisdag).³⁷ De pågældende gilder var altså fastsat til at skulle foregå på bestemte dage, hvilket betød, at de vendte tilbage på disse dage år efter år. På denne måde fungerede de som tidsmarkør på samme måde som kirkelige mærkedage og højtider.

Bylovens regler for god opførsel ved gilderne i Rønninge indeholder bl.a. re-

striktioner overfor det at bære våben i gildehuset, forbud mod at kaste op som følge af druk, forbud mod at bande og tale dårligt om sine gildesøskende, forbud mod slagsmål i forbindelse med gildet samt forbud mod at slå skåle eller stole itu.³⁸ Reglerne er ikke ensbetydende med, at alle gilder endte i tumult, men de indikerer, at selskabslivet kunne udarte sig i slagsmål og overfald. Disse kunne blive endnu farligere og eventuelt fatale, hvis der var våben involveret, eller hvis eksempelvis skåle og stole brugtes som kasteskyts eller slagvåben.

I en sag på herredstinget den 1. juli 1641 skulle omstændighederne omkring et dødsfald kort efter et gilde i Tarup i Vinding herred belyses. Gildet blev afholdt den 16. maj 1641, og få dage efter afgik en af festdeltagerne ved døden. Det var Mads Poulsen, som tjente hos Søren Hansen Hvid. Et vidne forklarede, at Mads Poulsons hustru var kommet ind til ham torsdagen efter gildet i Tarup og havde fortalt, at Mads lå for døden. Herefter var Anders Lauridsen gået med hustruen hen til Mads Poulsen, som befandt sig hos Michel Lauridsen i Nærå. Da der blandt folk gik rygter om, at Mads Poulsen skulle have pådraget sig skader ved gildet i Tarup, havde de spurgt ham, om han ville klage over nogle af Tarupkarlene. Det ville Mads Poulsen ikke, og han benægtede på sit dødsleje at skulle have

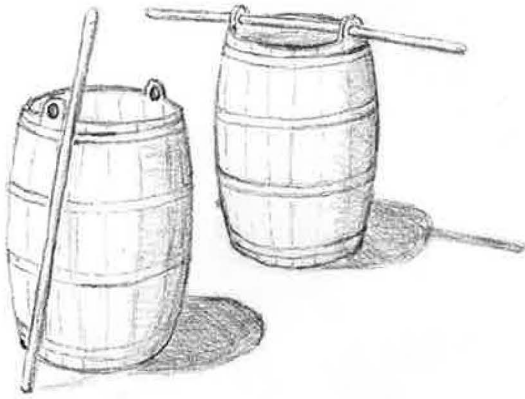
Der blev drukket meget øl i Åsum herred i 1640'erne. Træsnittet viser ølbrygning i kar. (Fra Olaus Magnus, 1555)

lidt overlast i forbindelse med gildet.³⁹ Der var overensstemmelse i vidneudsagnene i forbindelse med dette dødsfald. Sagen tyder derfor på, at der ikke var tale om et dødsfald som følge af skader, der var opstået under et slagsmål ved gildet i Tarup. Sagen og vidneudsagnene viser dog alligevel, at beboerne i herredet fandt det sandsynligt, at der kunne være en sammenhæng mellem gildet og dødsfaldet. Sagen er derfor yderligere et vidnesbyrd om, at slagsmål var en tænkelig faktor i forbindelse med selskabslivet i herredet.

Ved en sammenkomst hos husmand Jørgen Mikkelsen i Nørre Lyndelse den sidste søndag i november 1647 gik det til gengæld voldsomt for sig. Der var øl på bordet, og på et tidspunkt i løbet af aftenen opstod der uenighed mellem fæstebonde Henrik Hansen fra Lumby og det øvrige selskab om nogle pengesager. Henrik Hansen havde taget sin pung frem, men mistede den. Han hævdede, at Jørgen Mikkelsens kone Karen havde samlet den op, og siden havde han ikke set den – heller ikke pengene. Den forsvundne pung satte sindene i bevægelse. De øvrige tilstedeværende tog Henriks handske, økse og kniv fra ham, og der opstod slagsmål. Henrik Hansen anklagede ved tinget den 2. december 1647 Jørgen Mikkelsen og de øvrige tilstedeværende for vold og ran⁴⁰ og udpegede dem som skyldige, hvis han døde inden

år og dag (1 år og 6 uger). Henrik forklarede, at flere af de tilstedeværende havde slået ham. Dels var han blevet ramt på kæben med et fodertrug til kyllinger, dels var han blevet slået med en tømmerøkse på sin arm. Herudover var han blevet stødt i sit bryst med en såstang (se illustration næste side), og Jørgen Mikkelsens datter Kirsten havde spidet ham i venstre side af brystet med en ske. Jørgen Mikkelsens hustru Karen havde også deltaget i overfaldet, idet hun med et fast tag i hans hår havde trukket ham baglæns ud ad døren.⁴¹ At Henrik Hansen pådrog sig nogle skrammer den dramatiske novemberaften, underbyggedes af to vidner, da sagen igen behandledes på tinget den 9. december 1647. De to mænd var onsdag den 1. december blevet kaldt til Lumby for at syne Henrik Hansen, og her kunne de konstatere, at hans bryst var blåligt og hævet, og også den venstre side af hans krop var blålig. Desuden havde han blålige streger på både højre og venstre arm, ligesom han var blå på den venstre kind, som også var hævet. Synsmændene mente dog ikke, at de kunne udtale sig om, hvordan Henrik Hansen havde pådraget sig sine skader.⁴² Henrik Hansens anklage mod de øvrige deltagere i selskabet, der udviklede sig så dramatisk, fik dog ikke lov at stå uimodsagt. Samme dag som Henrik Hansen fremsatte sin anklage mod Jørgen Mik-

Når der opstod tumult og slagsmål i Åsum herred i 1640'erne, blev der ofte grebet til våben. Det var ikke kun traditionelle stikker eller skydevåben. Naturgenstande f.eks. sten samt landbrugs- og husholdningsredskaber blev også benyttet. Et af de »våben«, Henrik Hansen hævdede at være blevet overfaldet med, var en såstang. En »så« var en tønne med to opstikkende »ører«. En »såstang« kunne føres herigennem, således at to mænd kunne bære tønden. (Tegning Niels Bjerre Jørgensen)

kelsen og de øvrige gilledeltagere, anklagede Jørgen Mikkelsen nemlig Henrik Hansen for at have skældt ud og brugt utilbørlige ord, ligesom Henrik Hansen skulle have slået samtlige vinduer i Jørgen Mikkelsens hus ind og ødelagt husets forstuedør.⁴³ Disse anklager kunne senere bakkes op af vidner. Blandt andet fremstod Mads Hansen fra Nørre Lyndelse for tinget den 9. december og fortalte, at han den sidste søndag aften i november først havde set Henrik Hansen slå samtlige vinduer ind i Jørgen Mikkelsens hus og derefter havde set ham slå døren til forstuen i stykker med en økse. Også musikeren Poul Larsen fra Nørre Lyndelse vidnede i sagen. Han kunne fortælle, at da han den pågældende søndag aften kom til Jørgen Mikkelsens hus, var vinduerne og døren allerede slået i stykker. Han havde desuden hørt Henrik Hansen undskylde og set ham forlade stedet. Poul Larsen mente ikke, at Henrik Hansen

havde haft nogle synlige skrammer, og han havde heller ikke hørt ham klage over, at han skulle være kommet til skade.⁴⁴ Poul Larsen var den person, som tidligere er blevet omtalt, da Didrik Trompeter fra Odense beklagede sig over ham, fordi han følte sig truet på sin næring af Poul Larsens funktion som spillemand ved gilder og sammenkomster i herredet. Hvorvidt Poul Larsen skulle have underholdt musikalsk ved sammenkomsten hos Jørgen Mikkelsen, kan der dog ikke siges noget om.

En af årsagerne til, at sammenkomsten hos Jørgen Mikkelsen udviklede sig så turbulent, synes at have været indtagelsen af alkohol. Det er muligt, at der på forhånd har været nogle spændinger mellem de implicerede parter, men alkoholen forekommer at have været en udløsende eller i hvert fald stærkt medvirkende faktor i forbindelse med hændelserne. Ifølge den forklaring Jørgen Mikkelsens kone Karen gav, havde Henrik Hansen som optakt til al dramatikken opført sig meget uheldigt. Han havde spildt øl, som stod på bordet, og slået i bordet med sin pung, hvorefter den var faldet på gulvet. Karen havde herefter samlet den op og leveret den tilbage til sin ejermand samtidig med, at hun havde bedt ham om at gå hjem. Dette havde Henrik dog nægtet. Han var derfor blevet smidt ud, hvilket øjensynligt fik ham til at gå amok på dør og vinduer.⁴⁵ Nu var Karen jo selv medanklaget for overfald på Henrik Hansen og derfor i en forsvarsposition, hvorfor man også bør være kritisk overfor enkelthederne i hendes udsagn. Hendes forklaring tegner dog et billede af, at Henrik Hansen ud på aftenen er blevet temmelig fuld, og at dette har været en medvirkende faktor i forbindelse med aftenens videre forløb. Dette billede forstærkes af, at Henrik Hansen ved sagens afslutning på tinget den 6. april 1648 erklærede overfor Jørgen Mikkelsen og de øvrige involverede, »at huiß hand dem haffuer thilsagt, wiste hand ingen schel eller aarsag thil, mens det at haffue sagt i druckenskab...«. ⁴⁶

Kildematerialet peger på, at øl og slagsmål var kendte faktorer i forbindelse med det selskabelige liv i Åsum herred i 1640-erne. Det er overvejende sandsynligt, at for meget øl ofte har været en medvirkende årsag til, at der opstod slagsmål i herredet. I tingbøgerne er der en del andre eksempler på fysisk vold, slagsmål o.lign., hvor de involverede parter tilsyneladende havde drukket tæt. De mange sager, hvor alkohol var involveret, eksisterede på trods af øvrighedens bestræbelser på at komme problemet til livs via forordninger, som søgte at regulere og begrænse det selskabelige liv og antallet af udskænkingssteder. Tiltagene var et udslag af, at myndighederne var klar over alkoholens skadelige virkninger, som bl.a. førte til dårlige relationer i befolkningen, men også svækkede øvrighedens mulighed for at disciplinere almenen. På trods af de mange sager, hvor alkohol tydeligvis var involveret, og myndighedernes forordninger om emnet, var der forholdsvis få sager vedr. ulovligt øltap/gilde i Åsum herred i perioden 1640–48. Alle disse sager stammer fra Rønninge. Historikeren Knud E. Korff ser dette som et tegn på, at der var stor forskel på de forskellige kirkeværgers nidkærhed i forbindelse med denne type sager.⁴⁷

Øldrikningens funktion

Det kan ikke nægtes, at alkoholforbruget i herredet havde nogle negative følger, og til tider var medvirkende til at skabe dårlige relationer i lokalbefolkningen. Hvordan kan man så forklare den tilsyneladende manglende indgriben fra kirkeværgernes side? Måske er billedet af alkohol som noget negativt og samfundsnedbrydende alligevel ikke nuanceret nok. Etnologen Inger Hartby har belyst den danske landalmues normsæt og disciplinering i første halvdel af 1600-tallet ud fra synet på tyverikriminalitet i Herlufsholms birk. Hun betegner lovbrud

herunder tyveri som afvigende og kultur-nedbrydende handlinger. For at mindske antallet af lovbrud og opretholde kulturen og samfundet benyttedes sanktioner, som bestod af forskellige adfærdsregulerende og konfliktløsende tiltag, som skulle medvirke til at få hverdagen til at fungere. En sanktion kan betragtes som et kulturafslørende og kulturbevarende ritual.⁴⁸ Ifølge Hartby var der tale om sanktioner på to niveauer. Makrosamfundet, som var den dømmende myndighed, som straffede på Gud og konges vegne – og mikrosamfundet, som bestod af mindst to lag – landalmuen og de lokale magthavere.⁴⁹

Nogle steder sanktionerede mikrosamfundet i form af bylaget mindre tyveri med »tyvetøndedrikning«. Denne sanktion bestod i, at der blev indkøbt en tønde øl til bylaget på tyvens regning. Tyven skulle sammen med sine grander (landsbyfæller) tømme tønden. Når tyven skulle drikke, blev der spurgt »hvo drikker?«, og forbryderen svarede »tyven«. Når en af de øvrige grander drak, blev der igen spurgt »hvo drikker?«, og tyven måtte svare »en ærlig mand«. Når tønden var tømt, udelukkedes tyven fra landsbyfællesskabet en periode for senere at blive optaget igen.⁵⁰ Ser man sanktionen som et kulturbevarende ritual, er det ensbetydende med, at bylaget bekræftede og reproducerede gruppens egne normer og vurderinger, når det udførte tyvetønderitualet. Tyven disciplineredes, og samtidig udførtes ritualet offentligt, så alle fik kendskab til og oprasket, hvad der var rigtigt og forkert. Det var ikke alle sanktioner, som havde så tydeligt et rituel indhold som »tyvetønderitualet«, men princippet med den disciplinerende effekt var det samme med alle typer sanktioner. I forlængelse heraf mener Hartby, at man ikke skal tage den udbredte øldrikning blandt bønderne som udtryk for hver enkelts private tilbøjelighed til at lade seriøst arbejde eller alvorlige beslutninger munde ud i alkoholiseret samvær. Derimod kan øldrikningen ses som en fortsættelse eller udbygning af fælles-

skabets virke, idet den bl.a. beseglede et udført samfundsbevarende arbejde og havde en kulturstabiliserende og kulturproducerende funktion.⁵¹

Også i tingbogsmaterialet fra Åsum herred er der tegn på, at øldrikningen ikke kun havde en negativ side og udløste uro og slagsmål. Som nævnt tidligere straffedes næsten alle typer overtrædelser af byloven i Rønninge med en bøde i form af øl til bylavet. Af tingbøgerne fremgår det, at også andre landsbyer i herredet anvendte et tilsvarende bodesystem. Dette indikerer, at øllet spillede en vigtig rolle i forbindelse med bestræbelserne på at få landsbybeboerne til at overholde de regler, der fik lokalsamfundet til at fungere. Hverken den bevarede bylov fra Rønninge eller tingbøgerne fra Åsum herred i perioden 1640-1648 giver vidnesbyrd om, at man i herredet anvendte »tyvetønderitualet« præcis, som det er beskrevet hos Inger Hartby. I et vidneudsagn fra tinget den 8. september 1642 omtales dog et eksempel på, at en formodet tyv straffedes med en ølbøde, som blev drukket af bylavet i fællesskab. Flere vidner tilsluttede sig den forklaring, som oldermand Søren Persen i Rønninge gav. Han fortalte, at fæstebonde Jørgen Knudsen en søndag cirka fire uger tidligere i Rønninge Kirke havde efterlyst to læs brænde. Efter prædikenen havde rønningemændene holdt bystævne på kirkegården, og her havde Jørgen Knudsen fortalt, at han mente at vide, hvem der havde stjålet hans brænde. Jørgen Knudsen udpegede husmand Iver Hansen Bødker ligeledes fra Rønninge, som netop var mødt op på kirkegården for at tilslutte sig stævnet. Iver erkendte at have taget de to læs brænde, men mente at have tilladelse til det. Det mente Jørgen Knudsen ikke, at Iver havde, og da han heller ikke havde set nogle penge, måtte Iver som straf for sin forseelse af med otte kander øl, som blev drukket. Den 20. oktober 1642 dømtes Jørgen Knudsen dog for falsk tyverianklage, hvilket vidner om, at Iver nok alligevel havde tilladelse til at tage brændet, selv om

han i første omgang blev straffet med en ølbøde.⁵² Der er ikke oplysninger om, hvorvidt Iver selv deltog i fortæringen af øllet, eller om sagen blev nærmere diskuteret, mens man drak det. Men mon ikke den forudgående diskussion har gjort alle tilstedeværende bevidste om, at tyveri ikke var i overensstemmelse med lokalsamfundets regler.

En anden sag, som blev behandlet på herredstinget i 1648, er ligeledes et eksempel på, at beboerne i Åsum herred benyttede ølstraf som middel til at disciplinere de landsbybeboere, som overtrådte normerne og dermed skabte spændinger i lokalsamfundet. Spændinger, der, hvis de fik lov at udvikle sig, kunne føre til destabilisering af det landsbyliv, hvor den gensidige afhængighed var stor, og hvor eksistensen i værste fald kunne blive truet, hvis ikke folk indordnede sig. Den 3. august 1648 behandledes en sag, hvor fæstebonde Jens Madsens kone Maren Jensdatter fra Birkum var anklaget for at have givet medlemmer af deres bylav i Birkum tilnavne. Indsiddet Mette Larsdatter, som havde til huse hos fæstebonde Jørgen Madsen i Birkum, kunne på tinget fortælle, at hun havde hørt Maren Jensdatter bruge tilnavne om sine medgrander. Blandt andet skulle Maren Jensdatter have kaldt fæstebonde Rasmus Rasmussen for bytyren og hans kvinde for en rappenskralde, mens fæstebonde Rasmus Larsens sønner skulle være blevet kaldt de rødhårede tyve, og Mads Andersen i Tving var blevet påhæftet betegnelsen grønskolling. Nu var forholdet mellem Mette Larsdatter og parret Maren Jensdatter og Jens Madsen imidlertid ikke det bedste. Allerede den 13. juli havde Mette Larsdatter nemlig været på Åsum herredsting, hvor hun havde klaget over parret, som skulle have overfaldet hende. Hun hævdede, at Jens Madsen havde holdt hende fast, mens hans kone havde slået hende. Et par synsmænd kunne da også berette, at Mette Larsdatter, da de havde synet hende, havde haft et blått venstre øje, et blått mærke over munden i venstre side samt et blått

mærke på venstre arm. Da sagen om tilnavnene behandledes den 3. august, blev en række mænd fra Tving og Birkum, der optrådte som vidner, da også spurgt om, hvorvidt de havde hørt andre personer end Mette Larsdatter fortælle om de tilnavne, som Maren Jensdatter efter sigende havde benyttet. Mændene forklarede, at de cirka 14 dage før påske havde været i gildehus hos fæstebonde Rasmus Andersen i Birkum. Her havde Maren Jensdatter bedt om forladelse for de tilnavne, hun havde benyttet. Dette var ifølge mændene sket, mens de drak det øl, som de havde pantet hende for som straf for tilnavnene. Bøden var en hel tønne øl, selv om Maren Jensdatter og Jens Madsen ifølge flere vidner havde forsøgt at slippe med at betale en halv tønne. Maren Jensdatter nægtede dog konsekvent, at hun skulle have undskyldt noget og hævdede i stedet, at samtalen havde drejet sig om, at hun gerne ville have sin plov og vogn tilbage. Ploven og vognen var ligeledes blevet frapantet hende på grund af Mette Larsdatters udsagn.⁵³

Sagen er som nævnt et eksempel på, at lokalsamfundet forsøgte at disciplinere folk, som overtrådte normerne. De tilnavne, Maren Jensdatter blev anklaget for at have givet sine grander, virker måske umiddelbart uskyldige, men de var vanærende, hvilket i sig selv var alvorligt. Tilnavnene kunne dog også få større konsekvenser, hvis der ikke blev grebet ind. Rasmus Larsens sønner blev forbundet med tyveri, som var en forbrydelse, hvor strafferammen under visse omstændigheder gik helt op til dødsstraf. Rasmus Rasmussen fik tilnavnet bytyren, hvilket han sikkert heller ikke har fundet hensigtsmæssigt, da der også var hårde straffe for udenomsægteskabelige forbindelser. For at sætte en stopper for Maren Jensdatters brug af tilnavnene, valgte bylavet bl.a. den sanktion at pante hende og hendes mand for en tønne øl. Som det fremgår, er tonden blevet drukket ved et gilde, hvor både Maren, hendes mand og ofrene var til stede, og det fremgår af vid-

neudsagnene, at sagen er blevet diskuteret. Hvorvidt det ligefrem er blevet til en undskyldning fra Marens side, er der jo uenighed om, men de tilstedeværende ved gildet har fået opfrisket deres normer, og det har måske afholdt nogle fra i fremtiden at hægte mere eller mindre belastende betegnelser på naboer, man var raget uklar med. Desuden har der sikkert været mange tilfælde, hvor normbryderen har benyttet øldrikningen som en lejlighed til at undskylde sin ugering. I tilfældet fra Birkum har de øvrige gildedeltagere tilsyneladende stået tilbage med en opfattelse af, at Maren under gildet havde givet dem en undskyldning, og hvis hun ikke så stædigt havde benægtet dette senere, kunne det være, at tavlen havde været visket ren. I så fald var sagen næppe blevet bragt hele vejen til herredstinget. I tilfælde, hvor normbryderen gav en undskyldning til ofrene, når man var samlet for at konsumere ølbøden, kan øldrikningen siges at have medvirket til en lokal løsning på nogle af de spændinger, der uundgåeligt opstod i det tætte lokalsamfund.

Afslutning

Tingbøgerne fra Åsum herred 1640–48 viser, at beboerne benyttede sig af flere forskellige systemer, når de skulle inddele tiden. Der var tale om et tidssystem, der bandt sig til naturen og landbrugsarbejdet og dermed må siges at være knyttet til bøndernes traditionelle gøremål. Vedrørende årsinddelingen synes det mest fremtrædende tidssystem dog helt klart at have været kirkeåret. Samtidig ses det, at den julianske kalender og timetiden, som baserede sig på astronomiske udregninger, ligeledes benyttedes af herredets indbyggere. Dermed må man sige, at tid som et selvstændigt fænomen løsrevet fra de menneskelige gøremål var begyndt at vinde frem blandt herredets bønder i 1640'erne. Den julianske kalender og timetiden er eksempler på »moderne« kulturelementer, der ikke var opstået

blandt bønderne selv, men overtaget fra andre samfundsgrupper. Dette er dog ikke ensbetydende med, at bønderne bare overtog en ny eller moderne kultur fra andre samfundsgrupper. De nye tidssystemer kan ses som en ny del af almuen kultur, idet de indpasses i og benyttes sammen med de traditionelle tidssystemer i de situationer, hvor bønderne selv fandt det passende. At almuen i det hele taget tog de nye tidssystemer til sig, indikerer dog, at de i et vist omfang har haft behov for et tidssystem, som var løsrevet fra de landbrugsmæssige gøremål, og det kan dermed være et tegn på et begyndende skred mod en mere »moderne« livsindstilling.

Selskabslivet blandt almuen i Åsum herred havde et meget traditionelt præg. Det knyttede sig bl.a. til livets overgangsfasen og medvirkede derved til at markere livets tid. Da enkelte gilder var fastsat til at foregå på faste dage år efter år, var disse gilder medvirkende til at markere årets tid. Det selskabelige liv var præget af et betragteligt alkoholforbrug, hvilket havde nogle negative effekter. Fuldskab skabte eller udløste stridigheder og slagsmål i lokalbefolkningen, og statsmagten søgte derfor gennem diverse forordninger og forbud at regulere og begrænse bøndernes selskabsliv og alkoholforbrug. På trods af de mange tiltag synes statsmagten dog på ingen måde at have haft kontrol med bøndernes selskabsliv i Åsum herred i perioden 1640–48. Selvom tinget kun behandlede få sager vedrørende ulovlig øltap og ulovligt gilde i perioden, tyder kildematerialet alligevel på, at alkoholindtagelsen var stor. De få sager vedrørende ulovligt øltap/ulovligt gilde tyder på, at ikke alle herredets kirkeværger var lige nidkære i forbindelse med at anmelde denne type ulovligheder. En forklaring herpå kan være, at en ensidig fokusering på alkoholens negative aspekter ikke er nuanceret nok. Drikkekulturen havde også positive effekter, idet den i mikrosamfundet kunne virke integrerende og disciplinerende, og dermed fik den en kulturstabi-

liserende og kulturreproducerende funktion. At det tilsyneladende ikke var alle kirkeværger i herredet, der var lige nidkære, hænger muligvis sammen med, at kirkeværgerne udover at skulle varetage makrosamfundets interesser også var en del af mikrosamfundet sammen med den lokale almue. De forskellige grupper, som mikrosamfundet bestod af, havde tildels forskellige interesser, men der var også sammenfaldende interesser. Drikkekulturens positive aspekter må antages at have været til gavn for alle grupper i mikrosamfundet og vel tildels også for makrosamfundet. De positive aspekter ved drikkekulturen i form af konfliktløsning, intern disciplinering og stabilisering af kulturen var medvirkende til, at landbrugssamfundet overhovedet kunne fungere. De lokale kirkeværger har derfor måtte gøre op med sig selv, hvornår de ville skride ind: når forordningerne var overtrådt, eller når de vurderede, at de negative effekter af alkoholen blev ødelæggende og oversteg de positive, integrerende og stabiliserende følger.

Noter

1. Øystein Rian: *Den aristokratiske fyrstestaten 1536–1648*, (1997)
2. Hans Henrik Appel: *Tinget, magten og æren*, p. 19, (1999)
3. Hans Henrik Appel: *Tinget, magten og æren*, (1999)
4. Ole Nederland: *Byen på Christian IV's tid*, i: *Fynske Årbøger*, (1998) – Ole Nederland: *Folkeliv i renæssancebyen Odense*, i: *Fynske Årbøger*, (1999) – Ole Nederland: *Ægteskabelige og uægteskabelige forbindelser i 1600-tallets Odense*, i: *Fynske Årbøger*, (2000) – Ole Nederland: *Kendte Odenselokaliteter 1606–81*, i: *Fynske Årbøger*, (2001)
5. Knud E. Korff: *Ret og pligt i det 17. århundrede*, (1997) – Knud E. Korff: *Herredstinget og livet i landsbyerne i 1600-tallet*, i: *Fynske Årbøger*, (1997)
6. Aksel E. Christensen og Troels Dahlerup: *Aasum herreds tingbog 1640–43*, pp. IX, (1956) – (Aasum herreds tingbog forkortes herefter Å.H.T.) – J.P. Trap: *Danmark bd. V,I – Odense Amt*, p. 234, 5. udg.

- (1956)
7. Å.H.T.: 1640–43, pp. XII, (1956)
 8. Knud E. Korff: *Ret og pligt i det 17. århundrede*, pp. 24
 9. Å.H.T.: 1646 nr. 28, (1961)
 10. Å.H.T.: 1644 nr. 59, (1957)
 11. Å.H.T.: 1642 nr. 179 – 1644 nr. 125 – 1640 nr. 13 – 1645 nr. 118 – 1645 nr. 127 – 1647 nr. 237 – 1642 nr. 295 – 1648 nr. 133, (1956–1957–1961)
 12. A.Y. Gourevitch: Tiden som kulturhistorisk problem, i: *Kultur og klasse*, nr. 48, p. 90–110, (1983)
 13. Peter Henningsen: *Niels Juel og almuen på Tåsinge 1714–66*, p. 17, (1993)
 14. Bjørn Poulsen: Om 1600-tallets bønder og deres syn på verden. En læsning af to bondedagbøger, i: *Fortid og Nutid*, hft. 3, okt. 1994, p. 236
 15. Å.H.T.: 1640 nr. 98, (1956)
 16. Peter Brask mfl.: *Lærdom og magi 1480–1620, Dansk litteratur historie bd. 2*, p. 260, (2000)
 17. Henrik Horstbøll: »Ny stil«. Sekelskifte, tronskifte og kalenderreformen 1699–1700, i: *Tiden i Historien – Den jyske Historiker (julenummer 1999)*, pp. 16
 18. Å.H.T.: 1644 nr. 148, (1957)
 19. Å.H.T.: 1647 nr. 4, (1961)
 20. En optælling af tidshenvisninger i tingbøgerne fra 1640–48 viser over 200 kirkeårshenvisninger, 63 henvisninger til årstider og landbrugsarbejde, mens der er 68 tilfælde, hvor vidner henviser til præcise kalenderdatoer og måneder. Dertil kommer kalenderhenvisninger, hvor der henvises til tidligere retshandlinger, eller hvor der foreligger skriftlige dokumenter.
 21. Å.H.T.: 1646 nr. 144, (1961)
 22. Å.H.T.: 1647 nr. 61, (1961)
 23. Å.H.T.: 1643 nr. 131 – 1645 nr. 137 – 1641 nr. 192 – 1641 nr. 296, (1956–1957)
 24. Å.H.T.: 1648 nr. 98, (1961)
 25. Peter Brask mfl.: *Lærdom og magi 1480–1620, Dansk litteratur historie bd. 2*, pp. 259, (2000)
 26. Å.H.T.: 1645 nr. 143 – 1647 nr. 42, nr. 72, nr. 80, (1957–1961)
 27. Å.H.T.: 1647 nr. 42, (1961) – Bjørn Poulsen har opstillet et skema over seks tidsangivelser fra Fladsteddagbogen. Tiden angives her både i timer og med betegnelserne formiddag, eftermiddag og aften. Timeangivelserne er i hele timer. Tiden deles ikke op i minutter, men ligesom i Christen Persens udsagn angives tiden til mellem f.eks. klokken seks og klokken syv. Bjørn Poulsen kommer ikke selv ind på det i sin artikel, men hans opstilling tyder på, at begreberne eftermiddag og aften ikke har været knyttet fast eller præcist til time-tiden, idet eksempelvis tidspunktet klokken seks en gang omtales som eftermiddag og en anden gang som aften. – Bjørn Poulsen: Om 1600-tallets bønder og deres syn på verden. En læsning af to bondedagbøger, i: *Fortid og Nutid*, hft. 3, okt. 1994, p. 236.
 28. Å.H.T.: 1640 nr. 96, (1956)
 29. Å.H.T.: 1641 nr. 100, (1956)
 30. Å.H.T.: 1642 nr. 133, (1956)
 31. Å.H.T.: 1642 nr. 145 – 1643 nr. 124, (1956, 1957) Knud E. Korff behandler sagens troldoms-mæssige aspekter fyldigt i sin bog *Ret og pligt i det 17. århundrede*, pp. 180
 32. V.A. Secher: *Forordninger, recesser og andre kongelige breve, Danmarks lovgivning vedkommende, 1558–1660. 3. bd. 1596–1621*, pp. 275 og pp. 510, (1891–94) + 5. bd. 1639–50, p. 117 og p. 282, (1903)
 33. Å.H.T.: 1641 nr. 317, nr. 351, (1956)
 34. Å.H.T.: 1642 nr. 167, (1956)
 35. Å.H.T.: 1643 nr. 132, (1957)
 36. Poul Bjerger: *Danske vider og vedtægter eller gamle landsbylove og byskræer bd. 1*, p. 285, (1904–1906)
 37. Poul Bjerger: *Danske vider og vedtægter eller gamle landsbylove og byskræer bd. 1*, pp. 280
 38. Poul Bjerger: *Danske vider og vedtægter eller gamle landsbylove og byskræer bd. 1*, pp. 278
 39. Å.H.T.: 1641 nr. 204, (1956)
 40. Mens tyveri var en forbrydelse, der foregik i det skjulte, var ran en åbenlys borttagelse af andres gods.
 41. Å.H.T.: 1647 nr. 270, (1961)
 42. Å.H.T.: 1647 nr. 284, (1961)
 43. Å.H.T.: 1647 nr. 271, (1961)
 44. Å.H.T.: 1647 nr. 283, (1961)
 45. Å.H.T.: 1647 nr. 284, (1961)
 46. Å.H.T.: 1648 nr. 57, (1961)
 47. Knud E. Korff: *Ret og pligt i det 17. århundrede*, pp. 173 og Knud E. Korff: Herredstinget og livet i landsbyerne i 1600-tallet, i *Fynske Årbøger*, pp. 12 (1997) – Det er dog vigtigt at understrege, at der også er mange sager vedr. fysisk vold, hvor det ikke oplyses, at der var alkohol involveret, og at fysisk vold ikke var et fænomen, der kun opstod i forbindelse med selskabslivet.
 48. Inger Hartby: »– Og du skal ikke stjæle«.

*Bidrag til en undersøgelse af den danske landalmues referenceramme, normsæt og disciplinering i første halvdel af 1600-tallet belyst ved en analyse af synet på tyverikriminalitet i Herlufsholm Birk, (Specialeafhandling i europæisk etnologi, Københavns Universitet, 1987) p. 72 – Undersøgelsen findes publiceret i en bearbejdet og forkortet udgave: Inger Hartby: Herlufsholm-bønderne og kriminaliteten på Christian 4's tid, i: *Årbog for historisk samfund for Præstø Amt*, 1988, p. 6–72*

49. Inger Hartby: »– *Og du skal ikke stjæle*«, pp. 34 og pp. 54
50. Inger Hartby: »– *Og du skal ikke stjæle*«, p. 61
51. Inger Hartby: »– *Og du skal ikke stjæle*«, pp. 69
52. *Å.H.T.*: 1642 nr. 208, nr. 239, (1956)
53. *Å.H.T.*: 1648: nr. 100, nr. 120, nr. 144, nr. 152, (1961)